

Т. ӘБДІКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйіндеме

Ғылыми мақалада қазақ әдебиетінде өзіндік орны, қолтаңбасы бар, мол ізденетін, шығармашылық деңгейі жоғары қаламгерлердің бірі Төлен Әбдіковтің шығармаларындағы психологизмді ерекшелігі отыра, оны оқытудың әдістері қарастырылады. Оның шығармаларының бәрі дерлік тұңғыққа, экзистенцияға, жаңа пайымға толы. Сол терең шығармалары арқылы ұлтымыздың тілі мен дәстүрін, мінезі мен табиғи қасиеттерін көрсетуге, адам болмысының сан қатпарлы құпияларын ашуға ұмтылады. Жазушы қазақ әдебиетіндегі “қос тұлғалылық”, “жатсыну” теорияларын жаңа тұрғыдан, жаңа қырынан прозалық шығармалары арқылы дамыта түсті. Сонымен қатар, мақалада жаңа қырлы шығармаларын жоғары оқу орнында оқытудың әдістерін талқыланып, сараланады.

Тірек сөздер: *Автор, психологизм, оқыту әдістемесі, тәуелсіздік кезеңі.*

METHODS OF TEACHING PSYCHOLOGY IN THE WORKS OF T. ABDIKOV

Abstract

The scientific article examine the methods of teaching him, highlighting the

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 4 / SAYI 2 /
NİSAN 2021

Sorumlu Yazar
Corresponding Author
А. Ж. ҚАЛКӨЗ / Г. Ж.

БОЛАТОВА
Магистрант, әл-
Фараби атындағы
Қазақ ұлттық
университеті,
[akzhul-
hul-
dyz.zhomartkyzy@mail.
ru](mailto:akzhul-hul-dyz.zhomartkyzy@mail.ru)

Gönderim Tarihi
Received
16.03.2021

Kabul Tarihi
Accepted
26.03.2021

Atf
А. Ж. ҚАЛКӨЗ, Г. Ж.
БОЛАТОВА (2021).
“Т. Әбдіков
Шығармаларындағы
Психологизмді Оқыту
Әдістемесі”, *Uluslara-
rası Türk Dünyası*
Araştırmaları Dergisi,
(4/2), 31-46.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

psychology in the works of Tolen Abdikov, one of the writers who occupies a special place in Kazakh literature. Almost all of his works are full of the abyss, existence, a new look. In these profound works, he seeks to show the language and traditions of our nation, its nature and natural qualities, to reveal the many-sided secrets of human existence. The writer developed the theory of “double personality” in Kazakh literature from a new point of view, from a new angle, through prose works. In this article, we will discuss methods of teaching psychology in the works of Tolen Abdikov.

Key words: *Autor, psychologism, teaching methods, the period of independence.*

Кіріспе

Кез келген ұлттың, халықтың тағдыры, басынан өткерген тарихи кезеңдері ең алдымен сол халықтың әдебиетінде із тастайтыны ақиқат. Қазіргі таңда қазақ әдебиетінің әрқилы кезеңдерінде рухани дамуымызға, мәдени өркениетке, әсіресе ұлттық жан дүниемізге өз шығармаларымен айтулы үлес қосқан қаламгерлеріміздің бірі – Төлен Әбдіков.

Жазушы Т. Әбдіков жеке адамның санасындағы, ойлау жүйесіндегі сан алуан сезімдік, психологиялық, философиялық құбылыстарды, ой ағымына, түс көруді талдауға және де психологиялық сыртқы детальдарға бірден-бір ерекше көңіл аударатындығын ескере отырып, қаламгердің прозалық шығармаларының өзіндік сипаты, өзіндік қолтаңбасы мен стилі бар екендігін білеміз. Сондықтан Төлен Әбдіковтің прозалық шығармаларын жанрлық, тақырыптық, теориялық тұрғыдан қысқаша талдай келе, оның шығармаларындағы психологизмді жоғары оқу орындарында оқытудың әдістерін қарастырамыз.

Төлен Әбдіковтің әдебиеттегі қолтаңбасы ерекше екендігін өзіндік жазу мәнері, сөз қолданысы, кейіпкерлерінің іс-әрекетін, мінез-құлқын сомдауы, оқшау образдар жасауы, тосын тұлғалар табуы тайға таңба басқандай дәлелдеп-ақ тұр.

Жазушы шығармалары жаңа көзқарасқа толы, ол шығармаларында замана келбетін айқын ашатын тақырыптарды терең және дер кезінде көре біледі, соны

халыққа жеткізеді. Т. Әбдіковтің прозасындағы психологиялық иірімдерді, философиялық толғаныстарды айта келе, жоғары оқу орнында оқитын студенттерге оқыту әдістемесін талқылаймыз.

Сондай-ақ бұл мақала әдебиеттің теориялық мәселелерін оқытқанда, орта мектептердің жоғарғы сыныптарында және жоғары оқу орындарының филология факультеттерінің қазақ бөлімдерінде қазақ әдебиеті тарихын оқыту барысында, қазіргі заман әдебиеті курсы бойынша, арнаулы курстар мен семинарлар өткізуге, сондай-ақ гимназия, лицейлерде, қазақ тілі мен әдебиеті пәнін тереңдетіп оқытатын мектептерге оқулықтар, оқу құралдарын, көмекші құралдар жазуда пайдалануға болады.

Әдістеме

Дидактика – оқыту, оқуды дұрыс ұйымдастыру болса, бұл дидактиканың педагогикада алатын орны орасан. Енді дидактика заңдылықтарына сүйене отырып, Төлен Әбдіковтің шығармаларын оқытудың әдістемелерін ұсынбақпыз.

Жазушының шығармалары адам мінезінің құпия сырларына үңілуімен, өмірдің мән-мағынасына философиялық тұрғыда қарауымен, өмірдің қайшылықты құбылыстарының күрделі шындығын ашумен ерекшеленеді. Төлен Әбдіков шығармашылығының негізгі өзегі – пенде мұңы. Жеңіл-желпі желұшық мұң емес, артында қара тастай қасірет жатқан көштей күңіренге-сыңсытып өз жүрегінен өткізген жалқының мұңы.

Жазушы шығармаларының бірден-бір ерекшелігі жеке адамның санасындағы, ойлау жүйесіндегі сан алуан сезімдік, психологиялық, философиялық құбылыстарды, сана қозғалысының пластикасын беру мен жан диалектикасын монологқа, ой ағымына, түс көруді талдауға және де психологиялық сыртқы детальдарға (ым мен ишараттарға, іс-әрекеттегі, дауыс ырғағындағы, портреттегі физиологиялық, физиономиялық, сезімдік құбылыстарға) да көңіл бөлген. Мысалы, “Оң қол” әңгімесінде кейіпкер – Алманың түсі арқылы автор адам санасында үздіксіз жүріп жатқан үдерісті, үрей мен қорқынышты, өмір мен өлім

арасындағы арпалысты, жан толғанысын көркемдікпен кестелей білген. Саябақтағы гүлді жұлдырып, дәрігер жігіттің сезімін сынайтын сұлу да, тәкаппар, адал да, ерке Алма ұйқыға ене бастаса-ақ алқымына ұмтылатын оң қолдың опасыздық әрекеті тұқым қуалаған қауіпті сырқат, оны медицинада дененің екіге жарылуы дейді, ал әдебиеттануда адам ішіндегі адам деген тәсілді жазушы тігісін жатқыза пайдалана білген. Шығарма сюжетін берудегі суреткер шеберлігі сондай, әңгімені оқи отырып, көз алдында өтіп жатқан кинолента куәгеріндей кейіпкерімен бірге қуанасың, бірге қайғырасың, бірге қорқасың. Бұл сарын қазақ әдебиетіне Т. Әбдіков енгізген жаңалық емес, алайда, жазушы оны өз қырынан дамыта, өрбіте білді.

Осы шығармадағы психологизмді дидактикалық форманы қолдану арқылы оқытуға болад. Бұл форманың ерекшелігі – студенттерге өз бетімен іздену, оқу, талдау жолдары әдістемелік тұрғыдан түсіндіріліп, “Оң қол” шығармасындағы психологизм” деген тақырып бойынша студенттің өзінің танымдық-ізденіс желісі қалыптастырылады.

Бұл әдісті қолданғанда мұғалім студенттерге бірнеше бағдардағы жоба тапсырады:

– “Адамның екіге жарылуы” ұғымы тек фантастикалық сарында құрылған ба, әлде реал өмірде болған және оған зерттеушілердің дәлелі бар ма?

–“Төлен Әбдіктің терең психологизмге бет бұруына әсер етуші факторлар”

–“Психологизм сарынын Төлен Әбдіктен де бұрын енгізген жазушылар” сияқты түрлі тақырыпта аналитикалық жобалар ұсыну.

Мұндай жұмыс түрінің ерекшелігі оқыту үдерісінің қатып қалған догмалық сипатынан аулақ, “субъект – субъектілік” жүйедегі гуманистік дидактикалық қатынасқа негізделген жаңа оқыту технологиясының қағидаларын басшылыққа алатындығымен танылады.

Қаламгер Төлен Әбдіковтің “Ақиқат”, “Тозақ оттары жымындайды” повестерінің сюжеттік желісі түрлі кеңістік

аясында берілсе де, адамзаттың шыққан тегі – ортақ деген концепцияны ұстанады. Әсіресе “Тозақ оттары жымындайды” повесінде анық сезіледі.

Шығармада суреттелген оқиғалардың хронологиялық бірізділігінің сақталмауын жазушының ретроспекция тәсілін қолдануымен түсіндіруге болады. Повесте екі сюжеттік желі тартылған: біріншісінде бас кейіпкердің қазіргі хал жағдайы баяндалса, екіншісі оның өткен өмір елестерін суреттейді. Екі сюжеттік желі авторлық ұстаным арқылы біріктірілген.

Адам санасындағы өткен уақыт жаңғырығы, оның адам характерін өзгертумен бірге, тұйыққа тірейтінін бейнелеу Т. Әбдіковтің “Ақиқат” повесінде көрінеді. Повестің бас кейіпкері көріпкелдік қасиеттері, ақылдан азап шегуі, сау жүріп жындыханаға түсуі, асылып өлуі – шығармадағы негізгі оқиғалар осы. Зерттеуші Қ. Хамзина (Хамзина, 2004) “Ақиқат” повесін жанрлық түрі жағынан фантастикалық деп атағанымен, шығармада бүгінгі заман шындығы бар екенін жоққа шығармайды. Расында да, шығарманы философиялық фантастика жанрында жазылған шығарма десек дұрыс болар. Себебі повестің негізгі арқауын Роберттің көңіл-күйіндегі өзгерістер, оның адамзат тарихы, сана, бақытсыздық, ғылым мен өркениет туралы философиялық ой-толғаныстары құрайды.

Төлен Әбдіковтің үздік шығармаларының бірі – “Парасат майданы” повесі. Ғалым Ш. Елеуенов бұл повесть жайында: “Жазушы Т. Әбдіковтің жаңа шығармасы соңғы жылдары өнер атаулыны жайлап алған постмодернистік деп аталатын ағыммен айтысқа түсіп отыр. Айтыс болғанда, бұл – философиялық айтыс. Постмодернизм адамгершілік, әділет туралы түсініктерді қайта қарауға шақырады. Сонау Ренессанстан бері қарайғы адами идеал атаулыны жоққа шығарғысы бар” (Елеуенов, 1991-2001),–деп жазады. Яғни, ғалым повестің негізгі темірқазығы – адамгершілік идеал, ізгілік, рухани құндылықтар екенін атап көрсетеді. Жалпы Т. Әбдіков повестерінің негізгі жанрлық белгілері сюжет құру шеберлігінен және көркем уақыт пен кеңістіктің берілу сипатынан байқалады.

Төлен Әбдіковтің шығармаларының негізгі идеясы – адамгершілік екенін жоғарыда айтқан болатынбыз. Сонымен бірге жазушының бір шығармасының өзінде бірнеше тақырып беріледі. Мысалға, “Оралу” повесін алайық, шығарманың негізгі тақырыбы – махаббат. Махаббат тақырыбы шығарманың негізгі тақырыбы болса, сонымен қатар туған елге деген сағыныш, Ұлы Отан соғысы кезіндегі қазақ ауылының хал-ахуалы да шығармада көрініс тапқан. Яғни, бізге белгілі болғандай, бір шығарманың бойында бірнеше тақырыптың жымдаса, біріге келуі заңды. Көркем әдебиет тек эстетикалық категория емес, оның қоғамдағы танымдық рөлі де үлкен.

Қаламгер Төлен Әбдіковтің прозалық шығармаларын тақырыбына қарай екі топқа бөлуге болады: 1) Заман көрінісі сипатталған шығармалар; 2) Философия-психологиялық тақырыптағы шығармалар. Бірінші топтағы жіктеуге қазақ халқының ХХ ғасырдың басындағы күйі, 70-80 жылдардағы ауыл көрінісі, жастар идеологиясы, тәрбиесі, заман көрінісі сипатталған шығармаларды кіргіздік (“Райхан”, “Екі кездесу”, “Сәндікөл”, “Қонақтар”, “Бір күндік ашу”, “Таласбай”, “Көктерек”, “Қарасын”, әңгімелері, “Сәби туралы сыр” эссесі мен “Күзгі жапырақтар”, “Әке”, “Оралу” повестері және “Өліара” романы); екінші топтағы жіктеуге адам санасындағы психологизмді шебер көрсетіп, философиялық астар жатқан шығармаларын енгіздік (“Оң қол”, “Бас сүйек”, “Жат перзент”, “Мансап”, “Қайырсыз жұма” әңгімелері мен “Ақиқат”, “Тозақ оттары жымындайды”, “Парасат майданы” повестері).

Әдіс – әдебиет сабақтарындағы мұғалім мен студенттің бірігіп атқаратын оқу-танымдық іс-әрекеті. Сабақ тақырыбына лайық дұрыс таңдалған әдіс арқылы студент жаңа білім мазмұнын игереді, жаңа білік-дағдыларға ие болады, қабілеті жетілдіріліп, белгілі бір дүниетанымдық көзқарасы қалыптасады.

Қазақ әдебиетін оқытуда амал-тәсілдер алгоритмдік қолданысы арқылы жүзеге асырылып қолданылады. Төлен Әбдіков шығармаларындағы қазақ әдебиетін оқытуда қолданылатын әдістерді былайша жіктеуге болады:

- эвристикалық әдіс;
- ізденіс әдісі;
- репродуктивтік әдіс;
- продуктивтік әдіс;
- шығармашылық әдіс.

Эвристикалық әдіс – студенттерге прозадағы психологизм саласын меңгерту барысындағы негізгі әдістің бірі бола алады. Осы ретте Т. Әбдіковтің “Қонақтар” әңгімесін алайық. Әңгімеде 1960-1970 жылдардағы қазақ халқының трагедиясын бір отбасы төңірегінде көрсетеді. Ерғабыл қарт жалғыз баласын қалаға жіберіп, кемпірі екеуі-ақ қалады. Ал, бала жазғы демалысында курортта болып, әке-шешесінің қасына бір-ақ күн түнейді. Қартқа қаладан келген келіннің қол-аяғының жалаңаштығы бір батса, қазақша білмейтіні екі батады. Ата-әжесін танымай жат бауыр болған немересі мынау – шала қазақ. Немерелерімізді алып қалсақ деген кемпір мен шалға ауылда орысша мектеп жоқ деген сылтау айтып, тастамай кетеді. Қариялар үшін бұдан артық қорлық жоқ та шығар.

Жаңа қоғам алып келген ой-сананың ана сүтімен адам бойына сіңетін ұлттық танымнан биік тұрғысы келіп, аласұрып әрекет етуі образдардың іс-әрекеті таным, түйсігі арқылы көрсетілген. Халық ұғымында қыз бала туған үйіне қонақ, ал ұл бала – сол үйдің иесі. Әңгімеде Сапабек ер азамат бола тұра үйіне қонақ болып келіп кетеді. Шаңырағының ыстығына күйіп, суығына тоңбайды. Сапабек – уақыт құлы. Ата-ананың жалғыз қалуы оны ойландырмайды. Аздаған ақша беріп, сый-сияпат жасаса ата-ана алдындағы парызы өтелетін сияқты көрінеді. Ұлы Жеңісті өзінің туған топырағынан жырақ ұстауы өзі ғана емес баланы да жатбауыр етіп өсіруі болып табылады. Келін мен немеренің қазақ тілін білмеуі қарт үшін күйзеліс болса, Сапабек үшін “жетістік” сияқты.

Сапабек үйіне келгеннен бастап жұртты ұйытып әңгіме айтады. “Өзінің Лондонға, Будапештке, Мароккоға, Италияға барған сапарларын әңгімелейді. Бөтен жат халықтардың дәстүрін, мәдениетін, адамдарын мақтады” (Әбдіқұлы Т., 2005) деген жолдарда сырт халықтың

мәдениетіне жақындай отырып, өз халқының мәдениетінен алыстап бара жатқанын байқауға болады. Әңгімеде Ерғабыл қарт өткенді көп ойлайды. Себебі қарт ұлттың қымбат құндылықтарын сол өткеннен ғана көреді. “Таяғына қаттырақ сүйенген Ерекеннің жақ еттері жыбырлап, көздері қызарып жасаурап кетті. Тым әрі де, көз нұры, көңіл құрығы жетпейтін, тым әрі де қалған бейшара бір сағыныш жүрегінің әлсіз түртіп, онсыз да қаусағалы тұрған, әдіре қалғыр ит жанын күйзелткендей болды” (Әбдікұлы Т., 2005) деген жолдардан осыны аңғаруға болады. Ерғабыл қарттың ой-санасы арқылы берілетін өткенге деген сағыныш бүгінгінің зәрулігінен туып отыр. Жалпы, “Автор бұл әңгімеде ана тілі мен қазақ жерінің болашағы туралы екі мәселені қатар көтерген. Біріншісі – бір жылдары емге табылмай қалған қазақ мектептері мен балабақшаларын көксеу, екіншісі – жер асты тола байлықтың қазаққа пайдасы тимей жатқаны. Жазушы оны болашаққа күрсіне қараған қарттың көңіл-күйімен айшықтаған” (Қазақ әдебиетінің тарихы, 2005) секілді.

Б. Майтанов: “Шығарма қаһармандарын бір-бірінің көзімен көрсету, өзге кейіпкерлердің іс-әрекетін, мінез-сипатын авторлық позициямен сәйкес бас кейіпкердің ой-сезімі арқылы бейнелеу – психологизмге тән ұтымды әдістердің бірі” (Майтанов Б., 1982), – дейді. Бұл әдісті Төлен Әбдіковте шебер қолданғаны байқалады. Жазушының “Қонақтар” әңгімесінде қартайған шағында Ерғабыл қарияның жалғыз ұлы Сапабектен көрген қорлығы баяндалады. Ерғабыл қарияның сезімі, толғанысы авторлық позициямен сәйкес келеді. Қартайған шал мен кемпір жалғызсырап ауылда қалады. Шығармада өмірдің ащы шындығы көркем де, әсерлі бейнеленген.

Әсіресе, “Қонақтар” әңгімесінде кездесетін мына бір кейіпкер психологиясын ұмыта алмаймыз. Қалада жұмыс істейтін, оқыған, жанұя құрған баласын сағынған Ерғабыл шал (пәруайсыз ұлы бұл кезде әке-шешесін естен шығара бастаған) дүниеден өткенде ел-жұртының өзін қалай шығарып салатынын ойлайды:

“Әлдеқайда шалдың көз алдына өлгеннен кейін мұны жұрттың қалай шығарып салатыны елестеді. Елестегенде

“құданың құдіретімен” өткендегі Айтыбай шалдың сүйегін шығарғандағыдан бір айнымайды. Бірақ мұның жұртқа үлестіретін киімі одан көп екен. Аққұдық пен Сарыөзек тегіс келген секілді. Бата оқырын бергеннен кейін атпен жарысып мүше алып қашқандар да бар. Жұрттың бәрі:

– Е-е, қайран дүние кімге опа берген, бұл кісілер де кетті-ау дүниеден. Мұндай кісілер енді тумайды, – деп аза тұтып, енді біреулер:

– Шіркін бала деген осы ғой! Сапабек әкесін қандай ғып жөнелтті, ә! Ойпырмай, мұндай ұлы дүбірмен біздің елде әлі ешбір шал аттанбаған шығар, –десіп таңқалысып бара жатқанға ұқсайды” (Әбдікұлы, 2005).

Қызық па? Қызық. Егер жазушы мұны тікелей суреттесе ешқандай әсері қалмас еді. Өйткені мұндай көрініс – классикалық әдебиетімізден таныс нәрсе. Алайда бұл жағдайда кейіпкер тірі, өзінің өлгенін ойлайды, жарық дүниеден абыроймен аттану қол жетпес арманы секілді. Баласы Сапабек пен келінінің бұлардан суып бара жатқанын іші сезеді, “шіркін-ай, баласы әкесін қандай ғып жөнелтті” дегізіп аттануды арман ететіні де сондықтан.

Осы “Қонақтар” әңгімесі арқылы жазушы оқырманына не жеткіземін деген мақсатын анықтау үшін мұғалім мынадай проблемалық-эвристикалық сұрақтарды қоя алады:

–Әңгімедегі проблеманың деңгейі қандай деп ойлайсыз?

–Әңгіменің өзектілігі неде?

–Әңгіменің кей тұстарын автордың басқа шығармаларымен салыстыр.

Осындай және оған қоса жүргізілетін даярлықтардан соң, эвристикалық әдіс арқылы әңгіменің түпкі проблемасын талқылау-талдау жүргізе алады.

Нәтижелер

Т. Әбдіковтің көлемі шағын “Сәндікөл”, “Екі кездесу”, “Бір күндік ашу”, “Көктерек”, “Қарасын”, “Таласбай”, “Қойшұғыл” атты әңгімелері бар. Шығармалар қазақ ауылы өмірінен алынған. Кейіпкерлердің іс-әрекеті де таңсық емес.

Суреткердің шеберлігі де осында жатыр. Мұнда жазушы кіші ғана әңгімелерге үлкен психологиялық астар сыйғызған.

Ізденіс әдісі – білім беру үдерісінде ерекше мақсатты көздейтін әдіс түрі (Бітібаева, 1997). Ізденіс әдісін қолданғанда мұғалім тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиетінің болмысындағы өзіндік белгілер мен жаңа қырларын ашатын әдістің ерекшелігін жақсы түсінуі керек.

Қазақ әдебиеті тарихының осы кезеңге дейінгі даму барысындағы көркем туындылардағы еркіндік пен тәуелсіздік деген идеяның қолға бақыт құсындай қонғандығы студенттерге ашық та еркін әңгіме барысында түсіндіріледі.

Ізденіс әдісін көркем шығарманы өз бетімен талдауға үйрету мақсатында қолданып, эвристикалық әдісті қолданғанда студент өзімен бірге жетелеп алып жүретін болса, бұл әдісті қолдануда студент өзінің ізденіс жасауына жол береді. Әрине, мұғалім кеңес беру, бағытын айқындау, түзетіп отыру арқылы жетекшілік рөлін еш кемітпейді.

Ізденіс әдісін бірқалыпты қолдана отырып, өзара пікірталас, семинарлар өткізуге, конференцияларда ғылыми баяндамалар қорғап, ғылыми бәйгелерге қатысуға септігін тигізеді.

Сөз жоқ, эвристикалық әдіс пен ізденіс әдісі – студенттің интеллектуалдық дамуын, ойлау және сөйлеу, жазу шеберлігін қалыптастыруда үлкен орын алатын әдістер.

Ізденіс әдісін қолданудың бір үлгісі ретінде Төлен Әбдіковтің келесідей шығармаларын нысанға алуға болады.

Жазушының “Сәндікөл” әңгімесінде туған еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі сезіледі. Мұнда жазғы демалыста студенттердің ауылдарына қыдырып келуі суреттеледі, жастардың көздері арқылы жазушы туған жерге деген сағынышты көрсетеді.

“Екі кездесу” әңгімесі адам баласының бойындағы адамгершілікті сипаттайды. Мұнда екі жас жігіттің күрес алаңындағы ішкі тойтарысы суреттеледі. Жалпы командаға жеңіс алып келу үшін жаттықтырушы Қапан Байболичтің өтінішімен Сейіт күрессіз бас кейіпкер Тастаннан жеңіліс

табады. Шығарманың негізгі идеясы – жастардың бойындағы отансүйгіштік сезім.

“Бір минут он бес секундта Қуатов таза жеңіске жетті, - деп хабарлады төреші. Сейіт күлімсіреп қолымды қысты. Мен не дерімді білмедім. Өзгені табалаған жалған атаққа ие болу маған да оңай тимеген еді. Сейітті қатты аядым. Алқымыма бір зат тірелгендей көзім жасаурап, табиғатымда жоқ бір осал сезім билеп кетті. “Кешір, кешір, Сейіт, сен нағыз ер екенсің,-деймін іштей күбірлеп, – рахмет! Мың рахмет!” (Әбдіқұлы, 1971).

Көріп отырғанымыздай, жазушының алғашқы шығармалары көптеген қаламгердің шығармашылық жолындағыдай студенттік өмір, жастық шақ, достық, махаббат тақырыбына жазылған. Уақыт өте қаламгер шығармашылығының тақырыбы күрделене түсті.

“Қарасын” әңгімесінде қарапайым ғана ирония арқылы адамға әрқашанда бір жанның мейірімі, шапағаты, махаббаты керек екендігі, тек сонда ғана адам рухани қолдау табатындығы пайымдалады. Жазушы: “Әйтеуір біреуге керексің. Өзіңе шексіз берілген, сенен басқа ештеңе қажет қылмайтын жан иесін сезіну қандай жақсы. Оған тек бір сенің қарасының болса, болды...” (Әбдіқұлы, 2005) –деп тұжырымдайды.

Жазушы “Көктерек” әңгімесінде адам баласы өзінің мақсатына, арманына жеткенде екі сезімге тап болатынын (қуаныш пен қорқыныш) баяндайды. Қаламгер оны көктерек символы арқылы сабақтастыра білген: “Көктеректің ең биік бұтағына жеткен кезде мені екі-ақ сезім биледі: бірі – қуаныш, екіншісі – қорқыныш. Осы екі сезімнің бір-біріне ұқсас екенін мен сонда білдім. Екі бұтақтың арасына аяғымды тірей, теректің жіңішкерген діңін қапсыра құшақтап, айналаға көз жіберген кезде, бар дүниені жаңа көргендей аузымды ашып сілейдім де қалдым”. Сонымен бірге жазушы кез келген адамның жүрегінде сол бір тәтті балалық шақтың елесі, туған жердің иісі бар екенін пайымдайды: “...Яғни, Көктерек өзімнің ішімде, жүрегімде деген сөз ғой. Жадында сақтай алатының қандай жақсы. Ел мен жерді сақтайтын басқа не амалың бар?..” (Әбдіқұлы, 2005).

Қаламгер “Таласбай” әңгімесінде: “Діни сенім де махабаттың бір түрі. Кеңестік жүйе тұсында мыңдаған мешіттер талқандалып, қожа-молдалар тұтқындалып, атылатындары атылып жатқанда діни сенімді өмірлерінің мәні деп ұққан қанша мың адам рухани қасіретті бастан кешкенін санап беру мүмкін емес” (Әбдікұлы, 2005), – деп Таласбайдың образы арқылы сол кездегі халықтың рухани құлдырауын көрсетеді. Яғни, әңгіменің негізгі идеясы – Кеңес дәуірі тұсындағы қазақ халқының рухани құндылықтардан ада болуы, рухани құлдырауы, рухани жағынан жұпынылығы.

“Бір күндік ашу” әңгімесін оқып бір қарағанда, мәселен бір күндік ашуда тұрған не бар, кім ашуланбай жатыр деген ой келуі мүмкін. Алайда сол ашудың сырын ашудағы жазушының кейіпкер жан-дүниесінің нәзік иірімдерін тап басып, тани білер сұңғылалығына қайран қалғандайсың. Оқиға желісіне адам психологиясының бір сәт, бір мезеттік қана қыры алынған. Алайда бізге суреткер сол бір сәттің өзінен адамға тән барша болмыстың құпиясын ашқандай көрінеді. Онжылдықты былтыр бітіріп, қазір кітапханада жұмыс істеп жүрген Айгүлдің ағасы Ордабекке әлі күнге дейін кішкентай көрінетіні рас.

“Шынында да, ол – соқтауылдай қыз. Бірақ мұны айтқан адамды Ордабек барынша ұятсыз, ардан безген біреу деп білер еді. “Жұмысқа келген студенттердің біреуі Айгүлге сөз салып жүр екен”, – деген хабарды естігенде табиғатында жоқ долылықпен түтігіш, тіпті жыларман халге келді.

“Бұл масқара ғой! Кішкентай баланы...” деді ары ойлауға батылы жетпей”. Қарындасын қызғанатын Ордабектің жан әлемі қандай табиғи, ұлттық нақыш – бояуымен ашылған.

Ал Айгүл бейнесі тіпті бөлек. Жазушы оның да ет пен сүйектен жаратылғанын, тіпті адам ретінде оның да біреуді жақсы көріп, ғашық болуға толық құқықты екенін кейіпкер жан әлемінің толқыныстары арқылы суреттейді. Шығарма сюжеті шап-шағын. Адам өмірінің бел-белестеріндегі бір кезең алғашқы махаббат десек, шығарма финалы бас

кейіпкердің өткен өмір жолдарын ой көзімен шолып, қорыту арқылы түйінделген.

Сайын Мұратбековтің “Менің қарындасым” атты әңгімесі де аға мен қарындастың арасындағы сүйіспеншілік жайында жазылған. Алайда, мұнда ағасы қарындасының бойжеткендігі мен алғашқы махаббатына түсінушілікпен қарайды:

“–Апа, апатай, керегі жоқ, ештеңе айтпаңызшы. Сіз қалай десеңіз де бәрібір, мен оған сенемін... –деді апамның құлағына жалынышты сыбырлап.

Қарындасымның сол баяғы ерке қалпына байсалдық еніп, сұлулығына басқаша бір жарастық беріп тұр. Тек көзінде ғана жан білмес терең сыр бар тәрізді. “Алғашқы махаббатың сәтті болсын, қарындасым”, –деймін мен іштей” (Мұратбеков, 2005).

Т. Әбдіков өз шығармаларында ұлттық мүддені жоғары қояды. Адамның парасаты жазушы үшін алдына қойған үлкен мақсат сияқты. Халықтың жаны мен арманы әңгімедегі бас кейіпкерлердің атынан шебер беріледі. Өз дәуірінің жастары алдындағы мәселені қозғай отыра автор жас жігіт пен қыздар бейнесі арқылы әр адамды қоғам мен өмірдегі өз орнын тауып, адамгершілік қасиетті жоғары ұстауға шақырады. Парыз бен мансап, ар мен ұят, еңбексүйгіштік пен арамтамақтық арасындағы арпалыста бірінші қасиеттің жеңіп шығуы – қаламгердің негізгі тақырыбы.

Талқылау

Репродуктивтік әдістер – тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиетін студенттерге сапалы оқытудың тиімді әдістерінің бірі болмақ. Негізінде, әдебиет лекцияларында репродуктивтік әдіс үлкен орын алады. Өйткені дайын көркем шығарма мәтінін оқу, түрлі талдаулар жасап, тапсырмалар орындау жұмыстары репродуктивтік әдіс арқылы жүзеге асырылады.

Прозалық шығарманың, поэзиялық туындының, драмалық шығарманың эпизодтарын немесе белгілі бір кейіпкердің сөзін талдата отырып, мұғалім көркем талдау жүйесін меңгертеді. Сол арқылы студентті өз бетімен

талдауға машықтандыра алады. Репродуктивтік әдістің тиімді болып табылатын құраушы элементтер: баяндау, әңгімелеу, мазмұндау, шолу дәрістері, көркем шығарма мәтіні, әдеби шығарманың түпнұсқасы, сұрақтар тізбесі, викториналар т.б.

Репродуктивті әдісті қолдану мақсатында жазушының алғашқы повестерінің бірі “Күзгі жапырақтар” повесін талдауға болады. Бұл ел аузында көп айтылмайтын шығарма болғандықтан, студенттер өз беттерімен ізденіп, қаламгердің аса танымал емес шығармаларын оқып, талдап келеді.

Бұл әңгімеде 60-70 жылдардағы қазақ жастарының өмірін, сол дәуірдегі студенттердің ой-санасын көрсетеді. Жазушы Байтастың нәзік те пәк, жауапсыз махаббатын суреттей отырып, өмірдің құндылығын көрсетуге тырысады. Оның түсінігінше: “Адамдар өсімдік секілді, сабағында піскен дән толысып жетілгеннен кейін, қауызынан бөлініп жерге түсіп, одан жел айдап ұзақ қаңғып, бұйырған бір тұсқа табан тіреп, ақыры тамыр жайып өсіп-өркендей бастайды. Дала кезіп жүрген дән де шындық іздеп жүрген жан секілді. Нәр беретін жер іздеп қаңғи бермек. Егер тамыр жайып көктей бастаса, онда бұрынғы биік мақсат ұмытылып, тұрған жері көп саз, құнарсыз топырақ болса да, қанағат қылғандай алаңсыз өсіп өркендей береді. Тамыр жайған соң ажырау мүмкін емес” (Әбдікұлы, 1972). Бұл – Байтастың ішкі монологы, ішкі толғанысы.

Қаламгер Т. Әбдіковтің қаһармандары да “Егер он сегіз мың ғаламның ішіндегі ең күшті, ең құдіретті әрі ең жұмбақ, ең күрделі жаратынды – Адам болса, оның өмір сүрудегі мақсаты не? Оның өмірінің мазмұны, мән-маңызы не?” деген философиялық сұрақтарға жауап іздейді. Оның қаламынан туған шығармалардың ең басты түйіні де, әлеуметтік шиеленістері де осы сауалдардан туындайды.

Қорытынды

Егер біз келешегіміз үшін ұлт психологиясын, жоғары талғамды көркемдікті, шынайы тарихты түсінетін ұрпақ өсіріп, жадымыздан шыққан ұлттық намысты оятудан

үмітіміз болса, Төлен Әбдіковтің шығармаларын қазақ жастарының бойына сіңіре білуіміз керек.

С. Әшімбаев жазушының шығармашылық сипатына былай деп баға береді: “...рухани прогреске үлес қосуда... жазушы интеллектінің атқарар қызметі айрықша. Себебі, ойшыл, парасатты, философ жазушы ғана уақыт рухына сай, дәуір қажеттілігіне орай, замандастар көкейіндегі жүздеген жұмбақ та салиқалы сауалдарға жауап берерлік адам сезіміне өзгеріс енгізетін, ойына ой қосып тұлғаландыратын, қысқасы, рухани өсіп, түлеуіне немесе кім үшін, не үшін және қалай дұрыс өмір сүруіне “сиқыр сөз” – әдебиет құдіретімен көмектесе алатын көркем шығарма жаза алады!” (Әшімбаев, 1982).

Жазушы Т. Әбдіковтің шығармашылық ерекшелігі – қазақ прозасына батыстық үлгідегі, модернистік бағыттағы шығармаларды дүниеге алып келуінде, және де шығармаларында қоғамның негізгі шиеленісті мәселелерді бере білуінде. Әрі оның тиімді әрі ыңғайлы үйрету, оқыту әдістерін меңгерген педагог шығармаларды студенттерге оқытуда қиындыққа тап болмасы анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- ӘБДІКОВ, Т. (1971). *Күзгі жапырақтар*, Алматы: Жазушы
- ӘБДІКҰЛЫ, Т. Әке. (2005). Алматы: Қайнар.
- ӘШІМБАЕВ, С. (1982). *Талантқа тағзым*, Алматы: Жазушы
- БІТІБАЕВА, Қ. (1997). *Әдебиетті Оқыту Әдістемесі*, Алматы: Атамұра.
- Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. (2005). Алматы: Ата-мұра.
- МАЙТАНОВ, Б. (1982). *Қазақ прозасындағы замандас бейнесі*, Алматы.
- МҰРАТБЕКОВ, С. (2005). *Екі томдық шығармалар жинағы*, Алматы.
- ХАМЗИНА, Қ. М. (2004). *Қазақ повестеріндегі көркем уақыт және кеңістік (XX ғ. 70-80жж)*, Алматы: Филол. ғыл. канд. автореф.